

ЛЮДМИЛА ДЕРЕЗА
(Полтава)

НА ЖИТТЄВИХ ПЕРЕХРЕСТЯХ (Про оповідання Валерія Шевчука «Жінка-змія»)

Ключові слова: оповідання, автор, оповідач, сюжет, експозиція, кульмінація, розв'язка, демонічна істота, мотив спокуси.

Огляд творчості яскравого і самобутнього представника сучасного письменства Валерія Шевчука свідчить про його неперервний інтерес до демонічного як художнього засобу репрезентації та інтерпретації дійсності. Навіть побіжний огляд творчості прозаїка дає змогу назвати його одним із неперевершених дослідників історії людської душі, яку В. Шевчук розкриває у важливих категоріях протистояння чоловічого та жіночого початків, де останнє постає як утілення демонічного.

Художній світ В. Шевчука неодноразово ставав об'єктом прискіпливої уваги літературознавців, які розглядали проблемно-тематичні, сюжетно-композиційні, жанрово-стильові особливості прози цього письменника (Н. Городнюк, Р. Мовчан, Г. Полякова, Л. Тарнашинська, Н. Беляєва та ін.). Однак функціонування демонічного в художньому просторі В. Шевчука вивчалось лише побіжно, переважно на матеріалі його роману-балади «Дім на горі» чи у межах інших аспектів творчості прозаїка (М. Жовновська, М. Жулинський, Р. Корогодський, М. Павлишин, В. Даниленко та ін.).

У творчості В. Шевчука останніх десятиліть яскраво виявляються гендерні аспекти, які виразно простежуються в звертанні до проблеми жіночої демонічності (повісті «Горбунка Зоя», «Декоративна жінка», «Закон зла (Загублена у часі)», оповідання «Жінка-змія», роман «Срібне молоко» та ін.). У зв'язку з цим увага дослідників прикута до з'ясування витоків образної системи творів. Так, В. Даниленко розглядає пізню творчість Шевчука в дусі архетипної критики та юнгіанства, аналізуючи образи жінок як утілення архетипу Аніми [3]. Н. Городнюк у творах письменника позначає конфлікт між демонічною жіночістю і пересічною чоловічістю як перенесений у сферу міфомислення та гри культурними значеннями та алюзіями [2]. У такому сенсі цікаво розглянути художні особливості оповідання «Жінка-змія», де жіноча демонічність постає на першому плані.

Оповідання «Жінка-змія» включається до однойменної книги, що побачила світ у 1998 році. Вона вміщує в собі три різні художні світи. У кожному з цих світів домінують жіночі чари спокусниці. Перше, що впадає в очі при читанні трьох різних творів, – протилежність двох полюсів, чоловічого та жіночого. Та це не єдине, що об'єднує твори «Горбунка Зоя», «Жінка в блакитному на сніговому тлі», «Жінка-змія». Вони об'єднані перш за все схожістю оповідача, який певним чином дистанціюється від автора й одночасно має з ним спільні риси.

Знайомство з героєм-оповідачем твору «Жінка-змія» відбувається на перших сторінках, де відразу впадає в очі його усамітненість і намічаються опозиції цивілізація/природа, суспільство/окрема особистість. Герой відверто і підкреслено відсторонюється від мирської суєти. Це чоловік, наділений потужним інтелектом, умінням чітко і логічно мислити, схильний до філософської рефлексії. Однак, як пізніше дізнається читач, це не може врятувати його від влади демонічної жінки.

Сюжет твору досить прозорий: героя спокушає жінка-змія, і він не може протистояти спокусі. О. Логвиненко зазначає: «Якщо істинним є твердження, що світ належить чоловікам, то безперечною є і теза щодо протилежної статі: таємниця всіх таємниць – жінка» [4, с. 150]. Мабуть, ці дві істини кожен хоч раз на віку переживає в собі.

Тема пристрасті, інтимності кохання, спокуси не нова у світовій літературі. Одним з перших творів модерної літератури, де йдеться про всепоглинальну і непереборну силу кохання-пристрасті, був роман норвезького письменника К. Гамсуна «Пан». В українській радянській літературі любов у творах була цнотливою, «строго дозваною щодо меж еротичного впливу» [4, с. 150]. В останні десятиріччя ХХ століття ця тема широко приваблює й письменників старшого покоління (Є. Гуцало зі збіркою оповідань із красномовною назвою «Блуд», П. Загребельний з романом «Юлія, або запрошення до самовбивства»), і молодих українських літераторів, чиї твори з'являлися на світ зі скандалом (О. Забужко, Ю. Покальчук, А. Цвид, Ю. Винничук та ін.). Причиною появи на світ збірки оповідань «Жінка-змія» було зацікавлення письменником психологією жінки, станом її душі в чоловічому оточенні. Про це свідчать не тільки оповідання, що ввійшли до збірки, а й твори «Стежка у траві», «Місцева зозулька з ластів'яного гнізда», «Закон зла (Загублена у часі)» та ін., у яких автор стверджує думку про двополюсність існування людства, вічну «війну» протилежних статей, про згубний жіночий початок, що таїть у собі немало відьомського.

З героєм-оповідачем ми знайомимось в перших трьох частинах оповідання, які становлять експозицію твору. Оповідач – це культурна особистість. Його відчуття знаходять відповідники в сквородинських інтенціях. Щоправда, фраза Сквороди «Коли не можу у цьому світі вчинити чогось доброго, то, принаймні, не чинитиму в ньому зла» у свідомості героя трансформується і набуває спекулятивного характеру. Він не хоче одружуватися і не хоче мати нащадків, щоб не зробити когось нещасним. Його основна мета – «забезпечити собі індивідуальну свободу; ні з ким близько не сходитися, ні від кого не бути залежним і нікого не робити залежним від себе» [6, с. 86]. Естетичні емоції оповідача знаходять свої відповідники в художніх текстах: він то почувається як герой М. Коцюбинського («... я бреду у травах, як колись брів через траву герой оповідання М. Коцюбинського «Інтермеццо» [6, с. 87]), то віднаходить паралелі своєму настроєві в ліриці Є. Плужника чи В. Свідзинського. Його культурна онтологія підсилюється тим чинником, що він виступає героєм одного з ранніх творів В. Шевчука – другої частини диптиха «Двоє на березі»: «До речі, хто читає твори Валерія Шевчука, мого знайомого, може мене впізнати в другій частині його повісті-диптиха «Двоє на березі», – там він трохи безпардонно описав-таки мене... там досить точно з'явлено мій житейський антураж, отож у цій оповіді я можу його не подавати, а хто захоче його пізнати, може прочитати ту частину повісті-диптиха, там вона цілком правдива» [6, с. 87].

Герой оповідання, власне, тікає від цивілізації, і в такому сенсі виступає як медіатор між культурою, цивілізацією та природою. Особисто йому це потрібно для оновлення і зміцнення духу. «...Маю іншу турботу: зрівноважити власний дух, і це потрібно для того, щоб хоч якось поєднати його з безмірним небесним миром, тобто входжу в такий спосіб духом у ніщо, а це і є справжнім спокоєм, – ось як гартую себе для нового входження у місто: безумний світ людський у ньому, карусельному і вертепному» [6, с. 90]. На лоні природи він відчуває умиротвореність. Героєві не заважають ані рибалки, ані пляжники на машинах з «ребйонками», адже очі його до них сліпі, а вуха глухі.

Четверта частина оповідання – своєрідна зав'язка сюжету. Одного ранку на піску, біля того місця, де любив лежати і ловити рибу герой, «присіла навпочіпки істота жіночої

статі у джинсовій широкій спідниці, що покривала їй ноги, і в такій же джинсовій кофтині. Істота жіночої статі тримала лозину і креслила на піску загадкові зигзаги» [6, с. 92]. Автор акцентує увагу на зооантропоморфному вигляді своєї героїні, про що свідчить низка постійно повторюваних паралелей (поява жінки викликає появу змії і навпаки). Взаємини героя і жінки-змії – це трансформація давньої причорноморської легенди про стосунки Геракла та змієногої діви, прародительки скіфів [5]. З цією легендою, зазначає Н. Городнюк, був добре знайомий В. Шевчук [2, с. 123]. Змієного діва – хтонічне божество, у зміїній атрибутиці якого легко простежується зв'язок з водою, землею, родючістю і з жіночою животворчою силою [1, с. 73-84]. Для жінки-змії природа й вода – рідне середовище, у той час як оповідач – лише тимчасовий гість у природі. Про незвичайний зв'язок змії і води свідчить зигзаг, який малювала жінка на піску. Зигзаг – одна з найдавніших графем людства, яка позначає і річку (воду), і змію [1, с. 74-75]. Помітно, що поступово герой в «істоті жіночої статі» помічає незвичайну природну грацію жінки: «Отак я стояв як бевзь, завмерши, і по-дурному витрішкувався, як неквапливо, ліниво і ніби розмлоєно віддаляється від мене та поява, ніби добре знає, що я дивлюсь услід, а через це й демонструє переді мною свої знадності, як манекенниця, тільки з більшою грацією, бо ця грація була природна, а не видресувана, як у манекенниць» [6, с. 92]. І стає зрозуміло, що оповідач уміє тонко цінувати жіночу красу і його намагання відмежуватися від людського світу штучне і показне.

В образі жінки-змії реалізовано мотив спокуси відлюдника. Сам герой розмірковує про спокуси своєрідно: «Чоловіча природа дурна: може мати невгамовну спрагу до жінок, а може від спілкування з тим племенем цілком відмовитися і цілком налагодитися на безсексуальність. Але тоді не має бути спокус, бо спокуси починають збуджувати оте тасмниче чоловіче єство, і людина перестає належати собі» [6, с. 97]. Він хоче протистояти спокусі, аби тільки зберегти свободу, але обережне спостереження героя за жінкою і його постійні думки про неї свідчать про інше. Поява жінки, а потім змії порушує «інтермеційний спокій» героя, викликаний спогляданням неба і вогню. Панічний жах викликає у героя змія, що вискочила з-під ніг: «...змія засичала і звелася ставма. Я в паніці метнувся назад і побіг... Мав на ногах гумові чоботи і міг би так і не жахатися, але страх часто буває більший за тверезий глузд і розважок» [6, с. 96]. Герой намагається втекти від жінки-змії, але принципова втеча від спокусниці не можлива. У нього немає засобів протистояти їй, окрім сили розуму. Однак у конфлікті з демонічною жіночістю вона не рятує героя, а, навпаки, підкреслює його немічність, нездатність виробленої ним філософської теорії до життя. Наступає кульмінація в розвитку сюжету: герой не може протистояти спокусі. Коли у щілинку намету, де сходилися замки-блискавки, пролізла голова гадюки і з шипінням упала до його ніг, а потім «гадюка почала диміти, і той дим став витворювати спершу сіру хмарину, яка поступово набувала форм людської постаті» [6, с. 99], стало зрозуміло, що герой не зможе протистояти спокусі. Він усе кудись тікав, ховався від життя, грався в самотника, але перемогу над ним здобула жінка, єдиною зброєю якої була «зміїна» (підступна) краса її тіла. «...Переді мною стояла, облита тим чарівницьким світлом, скульптура богині, вилита із срібла впереміш із золотом, яка не могла мене не вражати досконалістю своїх форм та лній» [6, с. 101].

Розв'язка твору виразно демонструє крах життєвої позиції героя і перемогу жінки-змії: врешті-решт жінка-змія позбавляє героя його життєвої сили, змушуючи запліднити її й остаточно виснаживши його, але одночасно саме вона наповнює його життям: «І я відчув, що вже цілком нищий перед цією красою, а ще більше перед чоловічою силою, яка збудилась у мені, а раз так, не міг я собою керувати, і язик засох

мені в горлі, а тіло вже не було мертвим сухостоєм, а живим деревом, що бухає в гілки та листя» [6, с. 102].

Боротьба двох життєвих початків, двох позицій в оповіданні Шевчука змальована досить точно. При цьому жінки у письменника виявляються активним і творчим початком. Принаймні, вони здатні ухвалювати рішення. Демонічна жінка-змія використовує рибалку, щоб народити сина – «мудрого й отрутного, звинного і гадючого» [6, с. 102]. І свою жертву вона обирає не за його незвичайними якостями, а лише тому, що він – кращий з гірших: «– Ти не такий! Інакший, розумний, хоч, може, і надмірно. А надмірно, бо через свій розум стаєш нездалий чи кволий... – Нездалий до чого? – Таж до життя... А це значить, до змагання із світом. Все кудись тікаєш, ховаєшся, смішний... Все щось вигадуюєш, ускладнюєш, граєшся у самотника... Але ти не дебіл» [6, с. 100].

Оповідання «Жінка-змія», незважаючи на його лаконічність та іронічність стосовно головного персонажа, пройняте високою поезією. Імпресіоністичні описи природи допомагають зрозуміти характери героїв, усвідомити, що людина – невід’ємна частина навколишнього світу. Застосовуючи прийом сну, автор змушує свого героя зрозуміти, що жити в суспільстві і бути вільним від своїх почуттів, від того, що тримає світ – від жінки, неможливо. Вона з’являється в різній подобі, і чоловік не здатен витримати її шалений тиск, бо такий закон природи. Саме жінка своєю тендітністю і добротою, граційністю і ніжністю може легко змінити ситуації і зруйнувати найміцніші теорії.

За словами А. Чехова, «жінки без чоловічого товариства тьмяніють, а чоловіки дурнішають». Оповідання В. Шевчука «Жінка-змія» укорінює думку про те, що двобій між чоловіком і жінкою в житті завжди присутній. Але цей двобій, демонічні пристрасті пробуджують бажання жити, очищують почуття від буденності. Здається, Сократ говорив, що в кожній людині живе демон, і бути щасливим – значить жити в гармонії зі своїм демоном. Свого демона знаходить і герой В. Шевчука. Тому його світогляд змінюється, і герой задумується над своїм майбуттям: «Господи Боже! Кого це я пушу на світ?» [6, с. 103].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голан А. Миф и символ / А.Голан. – М., 1994. – С. 74-83.
2. Городнюк Н. Культурні аспекти проблеми демонічної жіночості у творчості Валерія Шевчука / Городнюк Н. // Актуальні проблеми слов’янської філології: Збірник наукових статей Бердянського державного педагогічного університету. – Вип. 9. – С. 123-127.
3. Даниленко В. У пошуках демонічної жінки (архетип Аніми в пізніх повістях В. Шевчука) / Даниленко В. // Слово і час. – 2000. – № 2. – С. 21-24.
4. Логвиненко О. Між двома полюсами / Логвиненко О. // Вітчизна. – 2000. – № 1-2. – С. 150-152.
5. Толстой И.И. Черноморская легенда о Геракле и змееногой деве / Толстой И.И. // Толстой И.И. Статьи о фольклоре. – М.-Л., 1966. – С. 232-248.
6. Шевчук В. Жінка-змія / Шевчук В. // Березіль. – 1994. – №№ 3-6. – С. 86-10.

Людмила Дереза

НА ПЕРЕКРЕСТКАХ ЖИЗНИ (О РАССКАЗЕ В. ШЕВЧУКА «ЖЕНЩИНА-ЗМЕЯ»)

В предложенной статье анализируется один из рассказов Валерия Шевчука «Женщина-змея», в котором остро очерчена проблема противостояния мужчины и демонической женщины. Внимание акцентируется на особенностях развития сюжета и приемах создания характеров.

Ключевые слова: рассказ, автор, рассказчик, сюжет, экспозиция, кульминация, развязка, демоническое существо, мотив искушения.

Ludmyla Dereza

BETWEEN TWO POLES (ABOUT THE STORY «THE WOMAN-SERPENT» BY V.SHEVCHUK)

The article deals with the analysis of the story «The Woman-Serpent» by V.Shevchuk. The problem of confrontation between man and demonic woman is under investigation. The main attention is paid to the development of plot and the ways of making characters.

Key words: story, author, narrator, plot, exposition, climax, denouement, demonic creature, the motive of temptation.

Одержано 30.09.2009 р., рекомендовано до друку 15.12.2009 р.